

MATEUSZ IHNATOWICZ

Muzeum Piaśnickie w Wejherowie
Oddział Muzeum Stutthof w Sztutowie

Wizyta generała zakonu jezuitów o. Pedro Arrupe SJ w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w 1969 r. w dokumentach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

DOI: <https://doi.org/10.26142/stgd-2018-006>

Streszczenie: Artykuł przedstawia przygotowania oraz przebieg wizyty generała jezuitów o. Pedra Arrupe SJ w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w świetle dokumentacji funkcjonariuszy komunistycznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Przytacza opinie, jakie były wygłaszane przez duchowieństwo polskie w związku z pobylem o. Pedra Arrupe SJ w Polsce oraz odnotowuje informacje przekazywane przez donosicieli oraz funkcjonariuszy MSW. Pobyt generała jezuitów nie spotkał się z dobrym przyjęciem wśród polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, zakon jezuitów, Kościół rzymskokatolicki, Polska Rzeczpospolita Ludowa, komunizm, najnowsza historia Polski.

Visit of the General of the Jesuit Order Father Pedro Arrupe SJ to the Polish People's Republic in 1969 in the Documents of the Ministry of the Interior

Summary: The article presents the preparations and the course of the visit of the Jesuit general Father Pedro Arrupe SJ to the Polish People's Republic in the light of documentation by the officers of the communist Ministry of the Interior. The author quotes the opinions expressed by the Polish clergy regarding the presence of Father Pedro Arrupe SJ in Poland and notes the information provided by informers and officers of the Ministry of the Interior. This visit by a Jesuit general was not well received by the Polish Roman Catholic clergy.

Keywords: security, Jesuit Order, Roman Catholic Church, Polish People's Republic, Communism, the recent history of Poland

Wstęp

Celem artykułu jest przedstawienie przygotowań funkcjonariuszy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW) do wizyty generała zakonu jezuitów o. Pedro Arru-

pe SI (1907-1991)¹ w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w 1969 r. oraz opisanie jej przebiegu w dokumentacji MSW. Przyjrzymy się, jakie informacje interesowały MSW i jakie zbierało ono opinie w środowisku kościelnym o przebiegu wizyty i osobie ojca generała.

Pierwszą obszerną relację z wizyty generała o. Pedro Arrupe SI w Polsce, która trwała dwa tygodnie, stworzył w latach siedemdziesiątych XX w. jezuita o. Felicjan Paluszkiewicz SI. Autor wspomina, że na początku generał odwiedził miejsca związane ze św. Stanisławem Kostką – Rostkowo, gdzie św. Stanisław przyszedł na świat i Przasnysz, gdzie został ochrzczony. W innym miejscu autor podaje, że generał jezuitów o. Pedro Arrupe SI, będąc w Świętej Lipce, zatrzymał się dłużej przed dwiema olbrzymi tablicami zawierającymi rejestr 82 polskich jezuitów zamordowanych podczas II wojny światowej².

Pierwszą osobą, która opublikowała i opracowała wybór dokumentów dotyczących pobytu generała jezuitów w jednym domu, w Bydgoszczy, był Tomasz Chinciński. Generał jezuitów stał się figurantem „zabezpieczenia operacyjnego”³ o kryptonimie „Generał”. Według autora bydgoska i toruńska Służba Bezpieczeństwa (SB) знаła dokładny przebieg jego wizyty w Bydgoszczy i Toruniu. Podczas całej wizyty generał o. Pedro Arrupe SI w Polsce był obserwowany przez funkcjonariuszy SB za pomocą środków technicznych (podśluchy o krypt. „Znajomy” i „Bystrzy” w Bydgoszczy) oraz agentury („Ostrożny”, „Apollo”, „Kaczmarski”). Zabezpieczeniem wizyty zajmowali się: Wydział IV, Wydział II (kontrwywiad), Wydział III (działalność antypaństwowa), Wydział „B” (obserwacja), Wydział „T” (technika operacyjna) i Milicja (Wydział Prewencji i Ruchu Drogowego). Kazania i przemówienia generała były nagrywane. Zachowały się również fotografie dokumentujące wizytę⁴.

Dokumentacja obejmująca wizytę generała w Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego została zgromadzona w archiwum Prowincji

¹ Zob. informacje o o. Pedro Arrupe SI m.in. w: M. Ihnatowicz, *Charakterystyka operacyjna jezuitów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej na podstawie materiałów aparatu bezpieczeństwa w Polsce Ludowej z lat 1945-1989*, „Studia Gdańskie” 39 (2016), s. 145; T. Kotlewski SJ, *Jezuicki apostołat społeczny. Od Piotra Skargi SJ do 35. Kongregacji Generalnej*, „Studia Bobolanum” 2 (2013), s. 132; J. McDermott, *Seizing the Imagination. Three Jesuits who knew Pedro Arrupe well remember him*, „America. The National Catholic Weekley” 12 (2007), s. 13-16; K. F. Burke, *Love Will Decide Everything. Pedro Arrupe recovered the Ignatian ‘mysticism of open eyes.’*, „America. The National Catholic Weekley” 12 (2007), s. 18-21.

² F. Paluszkiewicz, *Wizyta Ojca Generała Pedro Arrupe w Polsce (Kronika pobytu w Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej)*, w: *50 lat Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego (1926-1976). Sylwetki i wspomnienia*, red. F. Paluszkiewicz SJ, Rzym 1976, s. 33-40. O wizycie generała zakonu w Rostowie i Przasnyszu na bieżąco raportowała SB w szyfrogramie – Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN BU) 0202/2, t. 3, *Meldunek nr. 560/69 z dnia 18.05.1969*, [do] *Dyrektor Departamentu IV-go MSW*, Warszawa 18 V 1969, k. 64.

³ Jest to termin określający rejestrację i rodzaj sprawy operacyjnej. Zob. <https://inwentarz.ipn.gov.pl/slownik?znak=Z> [17.04.2018].

⁴ T. Chinciński, „Generał” na podsluchu. *Służba Bezpieczeństwa wobec wizyty o. Pedro Arrupe w Bydgoszczy w 1969 r.*, „Kronika Bydgoska” 25 (2003), s. 196-220.

Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie w osobnej teczce⁵.

1. Przygotowania w MSW w związku z ewentualną wizytą

Ppor mgr Konrad Gniotek z Wydziału I Departamentu IV MSW analizował w 1966 r. ewentualne korzyści i straty z planowego przyjazdu już od 1965 r., nowego generała jezuitów o. Pedro Arrupe SI (1965-1983) do Polski. Zdaniem asystenta Asystencji Słowiańskiej jezuita o. Antoniego Mruka SI (1914-2009), generał darzył Polskę „szczególną sympatią” i do Polski zamierzał przyjechać z własnej inicjatywy na okres tygodnia. TW (Tajny Współpracownik⁶) o pseudonimie „W” stwierdził, że generał zakonu zamierza się spotkać z władzami państwowymi, aby w rozmowie z nimi poruszyć sprawy podatkowe, rozwoju obydwóch prowincji, budowy kościołów, wyjazdów zakonników na studia zagraniczne i wysyłania polskich jezuitów na misję do Zambii. TW o pseudonimie „W” uważał, że pobyt generała będzie korzystny. Obawiał się natomiast negatywnego „urabiania” generała przez takich jezuitów jak o. Czesław Białek SI (1920-1984). Z kolei funkcjonariusz z MSW obawiał się wizyty generała jezuitów z powodu jego wypowiedzi na temat walki z ateizmem, którą reżim postrzegał jako walkę z komunizmem⁷. Według innego głosu, jednym z powodów odwiedzenia Polski przez generała zakonu miało być zażegnanie niezdrowej atmosfery panującej między obydwoma polskimi prowincjami⁸.

2. Zabezpieczenie operacyjne o kryptonimie „Generał”.

Operacyjny nadzór nad wizytą generała zakonu (w dniach 16-30 maja 1969 r.) sprawował Departament IV MSW w Warszawie. Znał on z wyprzedzeniem dokładny plan pobytu o. Pedro Arrupe SI w Polsce⁹.

Generał zakonu zwizytował placówki obydwu prowincji. Odwiedził też Oświęcim, Majdanek i Westerplatte. Wygłosił wykłady na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Spotkał się m.in. z kardynałem Stefanem Wyszyńskim (1901-1981) i kardynałem Karolem Wojtyłą (1920-

⁵ Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie (APW-MTJ) brak syg., tytuł teczki: *Wizyta generała Pedro Arrupe*, brak paginacji.

⁶ W latach 1960-1990 jedna z kategorii osobowych źródeł informacji. Była to osoba celowo zwerbowana do współpracy z SB, która wykonywała zadania zlecane przez funkcjonariusza, których efektem miało być rozpoznawanie, wykrywanie bądź zapobieganie działalności uznanej za wrogą, zob. F. Musiał, *Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministra Spraw Wewnętrznych PRL (1970-1989)*, Kraków 2007, s. 348, 89-155.

⁷ AIPN BU 01283/1104, *Notatka służbowa dot. ewentualnego przyjazdu do kraju generała Zgromadzenia Jezuitów O. Pedro Arrupe*, Warszawa 11 II 1966, k. 29-34 (pdf).

⁸ AIPN BU 01283/1122, *Informacja*, [do] *Naczelnik Wydziału I Departamentu IV MSW w Warszawie*, Poznań 22 I 1968, k. 293-295 (pdf).

⁹ Zob. też AIPN BU 0202/2, t. 3, [Do] *Z-ca Komendanta Wojewódzkiego MO ds. Bezpieczeństwa w Warszawie/województwach*, Warszawa 8 V 1969, k. 5460.

2005) oraz innymi biskupami i działaczami świeckich katolików („PAX”, „Znak”, „Więź”, „Tygodnik Powszechny”). W ostatnim dniu wizyty (30 maja) gościł przez półtorej godziny w Urzędzie do Spraw Wyznań w Warszawie. Relacje z jego podróży zdawali akredytowani dziennikarze z paxowskiego „Słowa Powszechnego”.

Dyrektor Departamentu IV MSW w Warszawie płk Stanisław Morawski informował, że generał zakonu odniósł z wizyty w Polsce pozytywne wrażenia. Mimo iż dostrzegł on ludzi zmęczonych, to jednak nie przygnębionych. „To co zastał i zobaczył w Polsce przerosło w sensie pozytywnym jego wyobrażenia, mimo że był informowany dość szczegółowo o sytuacji. Podczas pożegnania przy wyjeździe generał nie potrafił ukryć swego dużego wzruszenia”. Zdaniem funkcjonariuszy MSW generał dał przykład prowadzenia dialogu ze światem niewierzących. Ocenił polski katolicyzm jako: „masowy, ale nie zawsze pogłębiony”. Jezuiti przekazali generałowi niepochlebne opinie odnośnie prymasa Stefana Wyszyńskiego, wskazali: „na jego autokratyzm, despotyzm i otaczanie się pochlebami nie zawsze najmądrzejszymi”.

Kardynał Stefan Wyszyński rozmawiał z generałem trzy kwadranse i był zdziwiony, że jezuita miał w planie odwiedzić w Urzędzie do Spraw Wyznań. Prymas potem określił generała jezuitów jako: „człowieka niepoważnego”, zaś program jego wizyty uznał za: „hecę, celowo zainscenizowaną przez jezuitów dla pokazania ich siły i potęgi”. Kuria biskupia w Warszawie z dezaprobatą odnosiła się do postawy zaprezentowanej przez o. Pedro Arrupe SI w Polsce. Biskup Bronisław Dąbrowski (1917-1997) wystąpił nawet do kardynała Stefana Wyszyńskiego z propozycją zamieszczenia w Biuletynie Informacyjnym Episkopatu komunikatu, że: „misja gen. Arrupe przekroczyła granice misji religijnej wkraczając na teren polityczny, co powoduje wypaczenie obrazu istniejącej sytuacji”. Kuria swoje stanowisko zmanifestowała tym, że nie było jej przedstawicieli przy powitaniu i pożegnaniu generała zakonu. Natomiast witali go przedstawiciele lokalnych władz.

W czasie obchodów 400-lecia Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu prymas stwierdził: „prawdziwego papieża nie wpuścili a ten czarny jeździ, gdzie chce”. Jezuiti ocenili pobyt generała jako: „praktyczną lekcję realizacji ducha soboru i zgodności czynów ze słowami, lekcję daną niektórym hierarchom kościoła [tak w oryginale – M.I.]”. Dla pallotynów wizyta generała jezuitów w Polsce była „wydarzeniem szokującym”, ponieważ godziła w pozycję i autorytet prymasa Stefana Wyszyńskiego, za czym może stać Sekretariat Stanu Stolicy Apostolskiej z abp. Agostino Casarolim (1914-1998)¹⁰. Jednocześnie byli zdania, że inne zakony mogą się teraz chronić przed prymasem za plecami jezuitów. Po powrocie do Rzymu o. Pedro Arrupe SI spotkał się z polskimi jezuitami 3 czerwca i dokonał podsumowania podróży. Opowiedział się za potrzebą normalizacji stosunków państwo – Kościół, uznając, że połowę winy za zły stan tych stosunków ponosi Kościół. Był za normalizacją administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich, za kontynuowaniem dyskusji wewnątrzkościelnej w Polsce. Wyraził parę pozytywnych uwag na temat: „życia

¹⁰ Zob. A. Grajewski, *Kardynałowie Stefan Wyszyński i Agostino Casaroli. Dwie osobowości i dwie koncepcje wschodniej polityki Watykanu*, „Studia Prymasowskie” 3 (2009), s. 51-79.

społecznego w warunkach socjalizmu w Polsce”¹¹.

KP (Kontakt Poufny¹²) o pseudonimie „Dyrektor” poinformował funkcjonariusza resortu bezpieczeństwa we wrześniu 1969 r., że jezuita polscy byli bardzo zadowoleni z wizyty generała zakonu, natomiast nie przypadła ona do gustu prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu, czemu dał wyraz w rozmowie z prowincjałem, któremu „natarł uszu”. Prowincjał miał nieprzyjemności z powodu programu wizyty, mimo że został on przedstawiony prymasowi w odpowiednim czasie i prymas nie wnosił żadnych zastrzeżeń do niego. Prowincjał nie miał sobie niczego do zarzucenia i nie przejmował się uwagami prymasa, chociaż trochę się go obawiał¹³.

Z kolei według donosu KO (Kontaktu Obywatelskiego¹⁴) o pseudonimie „Michał” z 18 września 1969 r. wynika, że generał o. Pedro Arrupe SI miał zostać „połajany” przez papieża po powrocie z Polski. „Papież miał mu zarzucać zbytnią samodzielność, co w konsekwencji utrudnia sytuację kard. Wyszyńskiego w stosunkach z władzami. Ks. ks. Pawlicki i Pełka stwierdzili, że krytyczny stosunek papieża do pobytu Arrupe w Polsce daje nowe argumenty konserwie kościelnej w Polsce, a głównie prestiżowo wzmacnia kard. Wyszyńskiego”¹⁵.

Podsumowanie

Na relację między kard. Stefanem Wyszyńskim a generałem jezuitów wpływał konflikt, który zaistniał między prymasem a zarządem Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego dotyczący zakresu kompetencji prymasa w odniesieniu do wewnętrznych spraw zakonu.

Ponadto generał jezuitów od początku prezentował nowy styl w podejściu do państw „bloku socjalistycznego”, który był konsekwencją jego stanowiska oraz bolesnych i gruntownych reform, które przechodzili w owym czasie jezuita. Taką postawę prymas uznał za naiwną. Prymas Stefan Wyszyński miał własne doświadczenia wyrosłe na rodzimym gruncie, których generał jezuitów nie do końca rozumiał.

O. Pedro Arrupe SI uważał za stosowne odwiedzić władze świeckie, nawet jeśli

¹¹ AIPN BU 0202/2, t. 1, *Informacja dot. pobytu w Polsce generała zakonu jezuitów O. Pedro Arrupe*, Warszawa 11 VI 1969, k. 17-26.

¹² W latach 1960-1970 nieformalna kategoria osobowych źródeł informacji SB. Mogła być to osoba lojalna wobec PRL, stopniowo pozyskiwana do współpracy, dostarczająca informacji lub wykonująca zadania, ale przed formalnym werbunkiem lub też kategoria osoby tożsama z pomocą obywatelską, będącą świadoma kontaktów z funkcjonariuszami UB/SB. Zob. F. Musiał, dz. cyt., s. 334.

¹³ AIPN BU 01283/1123, cz. 1, *Notatka służbowa ze spotkania z k. p. „Dyrektor”*, Warszawa 20 IX 1969, k. 490-498 (pdf).

¹⁴ W latach 1960-1970 jedna z mniej sformalizowanych kategorii osobowych źródeł informacji lub też osoba udzielająca pomocy i informacji SB nie będąca zwerbowana w charakterze tajnego współpracownika. Zob. F. Musiał, dz. cyt., s. 340; Ł. Kamiński, *Lingua securitatis*, w: *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologicznoźródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 395.

¹⁵ AIPN BU 01283/1123, cz. 1, *Notatka służbowa ze spotkania z k. o. „Michał” w dniu 18 IX 1969*, Warszawa 22 IX 1969, k. 488 (pdf).

byli to komuniści-ateiści; nie dziwi w tym kontekście dobra opinia o generale zakonu padająca z ust konfidentów czy wystawiona mu przez resort bezpieczeństwa. Wizyta odsłoniła polaryzację stanowisk istniejących między jezuitami a prymasem. Tę sytuację wykorzysta potem aparat bezpieczeństwa do otwartej konfrontacji między prymasem a Kurią Generalną¹⁶.

Literatura

Archiwalia:

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (BU):
0202/2, t. 1, t. 3, 01283/1104 (pdf), 01283/1122 (pdf), 01283/1123, cz. 1 (pdf).
Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie (APWMTJ):
brak syg., tytuł teczki: *Wizyta generała Pedro Arrupe*, brak paginacji.

Opracowania:

Burke, K. F., *Love Will Decide Everything. Pedro Arrupe recovered the Ignatian 'mysticism of open eyes.'*, „America. The National Catholic Weekly” 12 (2007), s. 18-21.
Chinciński, T., „General” na podstuchu. *Służba Bezpieczeństwa wobec wizyty o. Pedro Arrupe w Bydgoszczy w 1969 r.*, „Kronika Bydgoska” 25 (2003), s. 196-220.
Grajewski, A., *Kardynałowie Stefan Wyszyński i Agostino Casaroli. Dwie osobowości i dwie koncepcje wschodniej polityki Watykanu*, „Studia Prymasowskie” 3 (2009), s. 51-79.
Ihnatowicz, M., *Charakterystyka operacyjna jezuitów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej na podstawie materiałów aparatu bezpieczeństwa w Polsce Ludowej z lat 1945-1989*, „Studia Gdańskie” 39 (2016), s. 139-150.
Ihnatowicz, M., *Prowincja Wielkopolska-Mazowiecka Jezuitów w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa (1945-1989)*. Praca doktorska wykonana w Instytucie Historii pod kierunkiem dr. hab. Bogusława Górki, prof. UG, Uniwersytet Gdański Wydział Historyczny, Gdańsk 2015.
<https://inwentarz.ipn.gov.pl/slownik?znak=Z> [17.04.2018].
Kamiński, Ł., *Lingua securitatis*, w: *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 393-397.
Kotlewski SJ, T., *Jezuicki apostoł społeczny. Od Piotra Skargi SJ do 35. Kongregacji Generalnej*, „Studia Bobolanum” 2 (2013), s. 125-136.
McDermott, J., *Seizing the Imagination. Three Jesuits who knew Pedro Arrupe well remember him*, „America. The National Catholic Weekly” 12 (2007), s. 13-16.
Musiał, F., *Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministra Spraw Wewnętrznych PRL (1970-1989)*, Kraków 2007.
Paluszkiewicz, F., *Wizyta Ojca Generała Pedro Arrupe w Polsce (Kronika pobytu w Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej)*, w: *50 lat Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego (1926-1976). Sylwetki i wspomnienia*, red. F. Paluszkiewicz SJ, Rzym 1976, s. 33-40.

¹⁶ Zob. M. Ihnatowicz, *Charakterystyka operacyjna jezuitów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej*, s. 146; M. Ihnatowicz, *Prowincja Wielkopolska-Mazowiecka Jezuitów w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa (1945-1989)*. Praca doktorska wykonana w Instytucie Historii pod kierunkiem dr. hab. Bogusława Górki, prof. UG, Uniwersytet Gdański Wydział Historyczny, Gdańsk 2015, s. 187, 222, 230-231, 242-243, 246, 249.